
УДК 347.1+340.142

А. І. Дрішлюк

ВПЛИВ СУДОВОЇ ПРАКТИКИ ВЕРХОВНОГО СУДУ УКРАЇНИ НА СИСТЕМУ ДЖЕРЕЛ ЦИВІЛЬНОГО ТА ЦИВІЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ПРАВА УКРАЇНИ

Минуло два роки з моменту прийняття Закону України «Про судоустрій та статус суддів», яким були внесені зміни в значну кількість нормативних актів, в тому числі ЦПК України. Цього строку достатньо для того, щоб зробити висновок, що з прийняттям цього закону багато чого змінилося в цивільному процесі на краще. Так, завдяки вдосконаленню процедури повідомлення учасників процесу за зареєстрованим місцем проживання, з одночасною заборонаю скасування рішень та передачі їх на новий розгляд, суттєво прискорився розгляд цивільних справ, покращилась дисципліна учасників провадження. Додамо цивільному процесу прозорості введення систем автоматичного розподілу справ, введення електронного документообігу; стабільності та передбачуваності — заборона на зміну підстав та предмету позову після початку розгляду справи по суті та ін. Звісно, що не всі проблеми вдалося вирішити, крім того, судова практика ставить все нові та нові питання правозастосувачам, проте не викликає сумнівів, що внесені зміни в цілому позитивно вплинули на процес здійснення правосуддя по цивільних справах.

Однієї з новел проведеного реформування стало введення обов'язковості рішень Верховного Суду України, прийнятих за наслідками розгляду заяв про перегляд судового рішення з мотивів неоднакового застосування судом (судами) касаційної інстанції одних і тих самих норм матеріального права у подібних правовідносинах для всіх суб'єктів владних повноважень, які застосовують у своїй діяльності нормативно-правовий акт, що містить зазначену норму права, а також всіх судів України. Відповідні зміни були внесені не тільки в ЦПК України (ст. 360-7), але й і в КАС України (ст. 244-2) та ГПК України (ст. 111-28). Таким чином, сьогодні суди зобов'язані приводити свою судову практику у від-

повідність із рішеннями Верховного Суду України (далі — ВСУ). Розпочалась розсилка вже прийнятих рішень ВСУ судам нижчих інстанцій. Як оцінити вказану новелу та чи є вона новелою у власному визначенні цього слова? Чи дозволить дійсно таке законодавче рішення вирішити проблему неоднорідності судової практики? Відповісти на ці питання можливо не тільки шляхом спостереження та оцінки отриманих результатів, але й шляхом теоретичного аналізу цього нового етапу розвитку судової практики.

Метою статті є аналіз запровадженої обов'язковості судових рішень Верховного Суду України та її вплив на систему джерел цивільного та цивільно-процесуального права України.

Для досягнення обраної мети принципової важливості набуває врахування наукових здобутків з метою перевірки оновленої процесуальної форми та її відповідності потребам сьогодення, визначення її впливу на систему джерел цивільного права через об'єктивний взаємовплив матеріального та процесуального права. Наприклад, в літературі слушно зауважувалось, що певна кількість норм, яка має процесуальне значення, розташована в матеріальних кодексах [1, с. 153—156]. Крім того, спостерігається тенденція до втручання процесуальних кодексів в сферу регулювання матеріального права, що зокрема має негативні наслідки, на що також зверталась увага в літературі [2]. Разом з тим питання про роль та значення рішень Верховного суду України та їх вплив на систему джерел цивільного та процесуального права широкого висвітлення не отримало, за виключенням окремої публікації, в якій лише було започатковано дослідження цього питання в загально-процесуальному аспекті [3, с. 156—159]. Тому з врахуванням поставленої мети вважаємо звернення до обраного аспекту проблематики теоретично та практично обґрунтованим. При цьому розпочинаючи дослідження, вважаємо за необхідне зробити декілька методологічних зауважень, які впливають на досягнення поставленої мети.

ЦК України став новою епохою в регламентації цивільно-правових відносин, основою для розвитку приватного права в Україні. Базуючись на принципово інших ідеологічних та доктринальних засадах, ЦК України оновив правове регулювання багатьох інститутів і навіть поновив зв'язок між здобутками минулого та новітніми розробками українських науковців.

Відродження ідеї дихотомії права об'єктивно зумовило необхідність перегляду всієї системи джерел цивільного права України та формування нового цілісного уявлення про цей соціально-правовий феномен. Виходячи з дихотомії права можна зробити висновок, що всі джерела права можуть бути поділені на джерела приватного права та джерела публічного права. При цьому результат такого поділу безпосередньо залежить від вирішення питання про розмежування «приватного» та «публічного», співвідношення понять «приватного права» та «цивільного права», а також типу праворозуміння дослідника. Останнє безпосе-

редньо впливає на побудову ієрархічної системи, якою є система джерел цивільного права та включення /виключення з неї окремих джерел.

Сьогодні всі розуміють, що доктрина правових джерел, яка утворилась в позитивістській теорії права, більше не відповідає сучасним методам здійснення правосуддя. При цьому втрата законом монопольного положення серед джерел цивільного права та закріплення в ЦК України загальних принципів дає великий простір для застосування альтернативних джерел. Разом з тим нормативізм є частиною сучасного правового менталітету українців, що можна проілюструвати «важкістю» сприйняття цивільного договору в якості джерела цивільного права України. З точки зору позитивіста, цивільний договір позбавлений ряду ознак норми права, а тому він може виступати джерелом тільки в межах індивідуальних договірних відносин. Відповідно внесення його в загальну систему джерел цивільного права для позитивіста виглядає вельми проблематичним. Проте, якщо стати на позицію послідовної реалізації конституційних положень, які закріплюють норми природного права та принцип верховенства права, слід зробити висновок, що суттєвого доктринального та законодавчого оновлення потребують підходи до системи джерел цивільного права.

Центральним пунктом будь-якої оновленої природно-правової доктрини є прагнення до справедливості, яка знаходить своє вираження в наділенні всіх людей рівними правами і свободами, в тому числі для захисту своїх прав та свобод. Забезпечення справедливості можливе тільки у разі, якщо вона стає вищою метою для правосуддя. Досягнення цієї мети можливе не тільки через прийняття справедливих законів, але й через судову правотворчість. Останню слід сприймати не як свавілля під час розгляду конкретного цивільного спору, а можливість застосувати право до спірних правовідносин.

При цьому виникає необхідність суттєвого корегування цивільного та цивільно-процесуального законодавства України. Формальна закріпленість (в значенні санкціонування державою на рівні закону) залишається головною ознакою джерела цивільного права, що забезпечує його застосування в практичній діяльності. Відповідно основним джерелом системи джерел цивільного права залишається закон та інші нормативні акти. Виходячи з того, що система джерел — це певна ієрархічна конструкція, необхідність якої обумовлена потребами правозастосовчої діяльності, на нашу думку, існує всього два шляхи до подальшого розвитку цивільного права України в цій частині. Або подальший розвиток цивілістичної думки повинен здійснюватися таким чином, щоб створити цілісне уявлення про цивільне право в межах юридично антропологічно орієнтованої системи права, з системою джерел, яка б включала не тільки формально закріплені джерела, але й те, що традиційно відноситься до теорії (наприклад, доктрина), а потім повинно відбутися її законодавче закріплення або можливе внесення змін у існуючу систему джерел, в тому числі процесуальні кодекси, з фіксацією тих джерел

цивільного права, які будуть відповідати природно-правовій доктрині та цінностям, які вони проголошують. Доктрина як джерело цивільного права є способом формулювання ідей, загальних цінностей, принципів. Саме вона в судовому застосуванні набуває форму правоположення і фактично повинна слугувати підосною вирішення будь-якого проблемного питання в судовій практиці. Наведене не виключає зворотній зв'язок — під час правозастосування може виникнути практична ситуація, яка не знайшла свого теоретичного осмислення та вирішення, а тому суд буде сам формувати підоснову майбутньої доктрини.

Оскільки перший шлях, з нашої точки зору, є «еволюційний», то зміна системи джерел права та схеми правозастосування буде проходити більш природним шляхом, але тільки за умови наявності розробленої доктрини джерел права, яка, отримавши наукове визнання, поступово буде впроваджуватися в правозастосовчу діяльність. Разом з тим мова йде про формування принципово іншого підходу до права, тобто до праворозуміння, але на неї необхідні роки.

Інший шлях — адаптаційний, передбачає підготовку узгодженого пакету змін до матеріального та процесуального законодавства, які враховують сьогоdnішній стан правозастосування, зокрема практику Європейського суду, прецедентність в судовій практиці та ін. Незважаючи на простоту другого варіанту, який базується на ідеї легалізації фактично існуючого стану правозастосування, під час підготовки змін необхідно чітко притримуватися системного характеру та максимально врахувати наслідки можливих процедурних змін з точки зору «звичайної судової практики».

Система джерела цивільного права України є ієрархічною системою, елементи якої мають самостійне значення, проте взаємовпливаючі та пов'язані між собою через людину як центр її застосування. Кожен елемент системи джерел цивільного права має відносну самостійність та одночасну пов'язаність з іншими елементами системи джерел цивільного права України, що означає, що в залежності від конкретних соціально-економічних, політичних умов та стану розвитку громадського суспільства одні елементи можуть набувати більш вагомого регуляторного впливу, а інші — втрачати своє значення. Наприклад, значення судової практики завжди збільшується, коли йдеться про застосування нових актів. На нашу думку, система джерел цивільного права України повинна включати як формально закріплені, так і формально незакріплені на сьогоdnішній момент джерела. Незважаючи на проголошення верховенства права як орієнтиру для правозастосувача в судовій практиці та антропогенезу в науці, формальне закріплення джерела в такій якості в законодавстві сприяє стабільності його застосування та доведено, що наявність процесуальної форми захисту обумовлює формалізацію джерел права в українській правовій традиції. Проте внесення змін до процесуальної форми та «легалізація» формально незакріплених джерел на рівні процесуальних актів зніме питання про судову практику, доктрину

як джерело цивільного права та дозволить побудувати не тільки теоретичну, але й практично обґрунтовану ієрархію джерел цивільного права України. Таким чином, компромісним та найбільш обґрунтованим є одночасне застосування обох вищевказаних варіантів, що дозволить в максимально короткі строки привести практику та теорію цивільного права до єдиного знаменника. Не зупиняючись детально на причинах такої ситуації, що є технічно неможливим з точки зору виду цієї публікації та її обсягу, зазначимо, що цей аспект проблематики буде розглянуто автором в окремих публікаціях, які будуть окремо розміщені для обговорення. В межах цієї публікації автор обмежиться реферативним наведенням власної позиції з приводу обраного аспекту проблематики.

Ми поділяємо позицію, висловлену П. Рабіновичем, що деформалізація об'єкта і предмета загальнотеоретичних праводержавознавчих досліджень торкається зовнішніх форм («джерел») права, які стають за сучасних умов більш різноманітними, плюралістичними. Такі зрушення в державно-юридичному регулюванні мають загалом гуманістичну, людиноцентристську спрямованість, вони дають можливість при вирішенні юридичних справ брати до уваги конкретні особливості кожної життєвої ситуації, ретельніше враховувати й повніше реалізовувати індивідуальні інтереси окремих осіб — суб'єктів правовідносин, забезпечувати не тільки законність і обґрунтованість, а і справедливість правозастосувального рішення [4, с. 24].

Чинність джерела цивільного права України не залежить від визнання цього факту законодавцем (принцип верховенства права), проте суттєво впливає на механізм судового правозастосування (на його дієвість, ступінь впливу). Знаходячись до цього часу в полоні позитивістських підходів до права, цивільне право та цивільний процес демонструють стабільність формально закріпленої системи їх джерел. Спостерігається певна невідповідність задекларованому та конституційно закріпленому природно-правовому підходу до права та закріпленою формально системою цивільного та цивільного процесуального права України.

Сьогодні при здійсненні правосуддя у цивільних справах суд, неухильно дотримуючись норм матеріального та процесуального права, повинен забезпечити їх справедливий, неупереджений та упродовж розумного, але не більше встановленого законом строку розгляд і вирішення з метою захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави. Так, вирішуючи будь-яку цивільну справу, суд буде керуватися вимогами ст. 2 ЦПК України та роз'ясненнями постанови Пленуму ВСУ «Про застосування норм цивільного процесуального законодавства при розгляді справ у суді першої інстанції», в якому вказано, що цивільне судочинство здійснюється відповідно до Конституції України, ЦПК України, законів України від 23 червня 2005 року «Про міжнародне приватне право», від 23 лютого 2006 року «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини», а також

міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, та положень інших законів, нормативно-правових актів, чинних на час вчинення окремих процесуальних дій, розгляду і вирішення справи. Застосування судом інших джерел цивільного права без їх закріплення в такій якості на рівні закону ускладнено. Відповідно існує необхідність узгодження законодавчо закріпленої джерельної бази цивільного права та фактично працюючого правозастосовчого механізму.

Сьогодні не викликає сумнівів, що закон втрачає своє монопольне положення не з точки зору кількісних його показників, а з точки зору регулятора цивільних відносин. Законодавець в галузі приватного права закріплює певні принципи, які виступають в якості загальних орієнтирів поведінки, а суд у разі виникнення спору зобов'язаний його вирішити з врахуванням не тільки вимог закону, але й встановлених сторонами договірних правил поведінки, звичаїв ділового обігу, загальних принципів цивільного права, які вже знайшли часткове нормативне закріплення на рівні ЦК України.

Дефектність, колізійність закону та прогалини в правовому регулюванні цивільних правовідносин створюють фактичні передумови для їх заповнення та усунення в судовому порядку, що в свою чергу активізує питання про визнання судової практики та судового прецеденту джерелом цивільного права.

При цьому залишається не вирішеним питання про те, що слід визнавати судовою практикою, що слід вважати судовим прецедентом, їх співвідношення, а також щодо їх місця в системі джерел матеріального та процесуального права. Багато років триває дискусія на теренах спочатку радянського, а потім пострадянського законодавства щодо можливості визнання судової практики та/або судового прецеденту джерелом права і цивільного зокрема. Єдине, в чому сьогодні сходяться всі дослідники, це те, що судова практика є фактором вдосконалення цивільного законодавства. Щодо прецеденту, то виділити спільне для всіх його досліджень ще складніше, а тому можна лише констатувати, що вони в умовах нашої правової системи створюються вищими судовими інстанціями. Все інше теми для запеклих наукових дискусій, де головним питанням залишається, чи є судова практика джерелом права, а якщо так, то яка частина, та як воно співвідноситься з системою постпозитивістського правозастосування (точніше — застосування), яка сьогодні існує.

Оскільки кожне з порушених питань може бути темою самостійного дослідження, то обмежимося лише стислим викладенням авторської позиції з цього приводу та відповідними посиланнями на попередні авторські публікації, аналіз яких дозволить відстежити формування позиції автора з цього аспекту проблематики.

Незважаючи на пильну увагу науковців щодо феномену судової практики, це питання відноситься до дискусійних. Можна виділити декілька аспектів проведених досліджень. Як правило, йдеться про значення та

роль судової практики [5]. Значення судової практики для розвитку цивільного права традиційно підкреслювалось в межах навчальних курсів [6]. Проте в останніх курсах з цивільного права України судова практика вже розглядалась через прецедент як соціальний регулятор [7], в контексті системи джерел права як джерело договірної права [8] або взагалі ця проблема не висвітлювалась [9].

Незважаючи на те, що було проведено значну кількість досліджень [11], найбільш дискусійним залишається питання визнання її джерелом права [10].

Авторська позиція з цього приводу вже наводилась в періодиці [12], а тому лише зазначимо, що констатувати наявність судової практики можна лише у тому разі, якщо за однорідною категорією справ приймаються однакові рішення судами всіх рівнів. До цього моменту ми можемо лише констатувати наявність рішень суду певної інстанції, які лише механічно (тобто як сукупність прийнятих процесуальних рішень, що набрали законної сили) можна визнавати судовою практикою.

З цим питанням тісно пов'язане інше питання — прецеденту в процесуальному та матеріальному праві. Слід відзначити, що питання прецедентності в сучасному цивільному праві та процесі України підіймалося не тільки автором [13], але й широко обговорювалось в публікаціях, монографічних дослідженнях, серед яких слід виділити проведені дослідження І. М. Овчаренко [14] та Б. В. Малишева [15], в яких як окремий аспект проблематики аналізувалися чинне законодавство України та нормативна можливість, доцільність запровадження судового прецеденту, а також С. Шевчука, який окреслену проблематику вивчав ще й в контексті судової правотворчості та діяльності Європейського суду з прав людини [16]. Позиція, що вже існують нормативні передумови для порушення питання про прецедент як джерело цивільного права в оновленому цивільно-процесуальному законодавстві отримала своє закріплення в публікаціях Л. Г. Лічмана, з яких можна зробити висновок, що це вже скоріше констатація факту, аніж критика ситуації, яка склалась в правозастосуванні [17].

Юрисдикція суду розповсюджується на всі правовідносини на території України, а суд не має права відмовити в здійсненні правосуддя за мотивами неповноти, нечіткості, суперечливості закону або його відсутності (ст. 124 Конституції України, ст. 8 ЦПК України). Таким чином, введення заборони законодавцем на відмову в здійсненні правосуддя в умовах визнання верховенства права (ст. 8 Конституції України) та закріплення загальних принципів цивільного права в цивільному законодавстві створює нормативні передумови для суддівського правотворення в приватноправовій сфері. Прецедентність, яка існувала і раніше, отримала своє «нормативне підтвердження» і після внесення змін до ЦПК України та КАС України Законом України від 7 липня 2010 року, коли була оновлена процедура перегляду рішень Верховним Судом України, які набрали законної сили, та поряд з раніше існуючим критерієм не-

однакового застосування судом (судами) касаційної інстанції одних і тих самих норм матеріального права, що потягло ухвалення різних за змістом судових рішень у подібних правовідносинах (ст. 355 ЦПК України) та була запроваджена обов'язковість рішень Верховного Суду України, прийнятих за наслідками розгляду заяви про перегляд судового рішення з мотивів неоднакового застосування судом (судами) касаційної інстанції одних і тих самих норм матеріального права у подібних правовідносинах (ст. 360-7).

Таким чином, судовий прецедент — це явище об'єктивної реальності, хоча для повноцінного його застосування необхідно вчинити цілий ряд дій щодо його легалізації в нормативному та правозастовочому аспекті. Необхідно побороти внутрішнє сприйняття прецеденту як чогось чужорідного українській правовій системі, запровадити його як джерело цивільного та цивільно-процесуального права, яке в сучасних українських умовах має власні особливості. Разом з тим з врахуванням сучасного сприйняття права правозастосувачами це можливе лише з одночасним його законодавчим закріпленням, що дозволить суттєво скоротити розрив між теорією та практикою його застосування.

Проведене дослідження дозволяє зробити наступні **висновки**. Встановлення процесуальної форми захисту прав, свобод та інтересів обумовлює вимогу формального закріплення джерел права в українському законодавстві. На нашу думку, внесення змін та закріплення обов'язковості рішень ВСУ стало черговим аргументом на користь наявності прецеденту не тільки в правозастосовчій діяльності, але й в системі джерел права, якою керується суд у своїй діяльності. Слід зауважити, що прецедентність в сучасних умовах давно вже стала частиною правозастосовчій дійсності. Достатньо згадати про рішення Європейського суду з прав людини, рішення Конституційного суду України. Разом з тим питання про місце цих джерел права в системі джерел цивільного та цивільно-процесуального права України залишається невизначеним. Така ситуація є недивною, оскільки прецедент як джерело права не визнавався в радянський період. Ускладнює зміну системи джерел цивільного та цивільно-процесуального права устояна система правозастосування, яка базується на позитивістському підході, який, як не дивно, зберігся в Конституції України. Згідно зі ст. 129 Конституції України судді є незалежними та підкоряються тільки закону. В свою чергу це при буквальному тлумаченні виключає з кола джерел, які застосовуються при здійсненні правосуддя, все те, що не підпадає під визначення закону. І якщо відносно рішень Європейського суду з прав людини було прийнято спеціальний закон, який якби створює «міст» між законом та прецедентом, то у випадку з вказаними рішеннями ВСУ ситуація виглядає іншим чином. На фоні вищевказаної норми Конституції приведення судової практики у відповідність до прийнятих рішень ВСУ означає тільки одне — з'явилося ще одно джерело, яким повинні керуватися суб'єкти правозастосовчої діяльності. На нашу думку, не зважаючи на

позитивність такої новели, необхідно внести зміни в чинне законодавство з метою узгодження введеної обов'язковості рішень з системою джерел, якими офіційно керується суд в правозастосовчій діяльності.

Якщо свого часу рішенням Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням Київської міської ради професійних спілок щодо офіційного тлумачення ч. 3 ст. 21 Кодексу законів про працю України (справа про тлумачення терміну «законодавство») № 12-рп/98 від 9 липня 1998 р. було дано розширювальне тлумачення терміну законодавства, то в частині, наприклад, визнання прецеденту в якості джерела, який може бути застосований в цивільному процесі, виникають певні труднощі. По-перше, необхідно розрізняти прецедентність як певний зразок правозастосування, навіть обов'язковий, проте такий, що базується на нормах чинного законодавства, та прецедент правостворюючий, тобто такий, що створює нову норму на подолання прогалини в правовому регулюванні або усунення її дефектності та/або колізійності.

Законодавець закріпив в якості критерію для втручання ВСУ в судову практику неоднакове застосування судом (судами) касаційної інстанції одних і тих самих норм матеріального права у подібних правовідносинах з метою її стабілізації. Відповідне рішення ВСУ стає зразком для вирішення аналогічних спорів у майбутньому. Якраз «зразковість» і є характерною рисою прецедентного правозастосування. Проте не можна не враховувати, що стабільність прецедентної практики базується на принципі «держатися раніше винесеного», а також цілої низки інших правил та принципів, безумовне дотримання яких судами всіх рівнів і забезпечує стабільність практики в країнах, в яких прецедент виступає джерелом права та яким безпосередньо керується суд під час здійснення правосуддя. Тому вказаний аспект проблематики потребує більш глибокого вивчення з метою підготовки науково обґрунтованих змін як до системи джерел цивільного права, так і до процесуальної форми, яка забезпечує процес здійснення правосуддя по цивільних справах.

Внесення змін до процесуальної форми та «легалізація» формально незакріплених джерел на рівні ЦК України та ЦПК України зніме питання про судову практику, доктрину як регулятор цивільних відносин та дозволить побудувати не тільки теоретично обґрунтовану, але таку, що відповідає потребам та реаліям судової практики, ієрархію джерел цивільного права України. При цьому в процесі адаптації цивільного законодавства та цивільного процесу немає необхідності жорстко прив'язуватися до англійського прецедентного права та визначати суттєву різницю між відповідними феноменами в правничій практиці двох країн. Без сумніву, будь-яке компаративне дослідження приносить користь, бо за його результатами можна виділити ті рішення, які і в умовах національної системи дадуть позитивний ефект. В той самий час необхідно враховувати особливості національної правової традиції, в тому числі рівень розвитку правосвідомості, правової культури.

Усі інші проблеми, пов'язані з дослідженням аналогії в цивільному праві, виходять за межі цієї статті і становлять перспективні напрямки подальших наукових досліджень.

Л і т е р а т у р а

1. Лічман Л. Г. Цивільний Кодекс України як джерело цивільного судочинства / *Л. Г. Лічман* // Актуальні проблеми цивільного права та процесу: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. пам'яті Ю. С. Червоного, м. Одеса, 17 груд. 2010 р. — О., 2010. — С. 153—156.
2. Лічман Л. Г. Юрисдикційна форма захисту житлових прав та інтересів / *Л. Г. Лічман* // Проблеми здійснення та захисту особистих немайнових прав фізичної особи в умовах інтеграції: зб. наук. матеріалів круглого столу: тези конф. (м. Хмельницький, 12 жовт. 2007 р.): науково-практичний стіл: зб. тез наук. повідомл. учасників / редкол.: Ю. В. Білоусов, В. І. Бобрик. — Тернопіль: Підручники та посібники, 2007. С. 45—51; Лічман Л. Г. Розмежування цивільної та адміністративної юрисдикції: теоретичні здобутки та практичні реалії (постановка проблеми) / *Л. Г. Лічман* // Часопис Хмельницького університету управління та права. — Хмельницький, 2008. — Вип. 1. — С. 81—86.
3. Лічман Л. Г. Щодо нової ролі судової практики Верховного Суду України при розгляді цивільних справ / *Л. Г. Лічман* // Римське право і сучасність: матеріали Міжнар. наук. конф. м. Одеса, 28 трав. 2011 р. — О.: Фенікс, 2011. — Ч. 1. — С. 156—159.
4. Рабінович П. Трансформація методології вітчизняного праводержавознавства: досягнення і проблеми / *П. Рабінович* // Юридична Україна. — 2003. — № 1. — С. 20—25.
5. Рогожин Н. А. Значение судебной практики для развития предпринимательского права / *Н. А. Рогожин* // Закон. — 2003. — № 10. — С. 86—91; Придворова М. Н. Судебная практика в правовой системе Российской Федерации: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / *М. Н. Придворова*. — Тамбов, 2003; Соловьев В. Ю. Судебная практика в российской правовой системе: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / *В. Ю. Соловьев*. — М., 2003; Беляневич В. Е. Новітня кодифікація і судова практика / *В. Е. Беляневич* // Вісник господарського судочинства. — 2004. — № 2. — С. 227—231; Лічман Л. Г. Значення судової практики для правозастосування у цивільному судочинстві України / *Л. Г. Лічман* // Вісник Верховного Суду України. — 2011. — № 6. — С. 34—38.
6. Заїка Ю. О. Українське цивільне право: навч. посіб. / Ю. О. Заїка. — 2-ге вид., змін. і допов. — К.: Правова єдність, 2008. — 386 с.; Цивільне право України: навч. посіб. / *О. С. Адамова, Н. Ю. Голубева, І. В. Давидова* [та ін.]; за ред. Є. О. Харитонова, Н. Ю. Голубевої. — К.: Істина, 2009. — 280 с.
7. Ромовська З. В. Українське цивільне право: навч. посіб. / *З. В. Ромовська*. — 2-ге вид., змін. і допов. — К.: Правова єдність, 2008. — 368 с.
8. Цивільне право України. Загальна частина: підручник / *С. М. Бервено, В. А. Васильєва, М. К. Галянтич* [та ін.]; за ред. О. В. Дзери, Н. С. Кузнецової, Р. А. Майданника. — 3-тє вид., переробл. і допов. — К.: ЮрінкомІнтер, 2010. — 976 с.
9. Цивільне право: підручник. У 2 т. Т. 1 / *В. І. Борисова, Л. М. Баранова, Т. І. Бєгова* [та ін.]; за ред. В. І. Борисової, І. В. Спасибо-Фатеевої, В. Л. Яроцького. — Х.: Право, 2011. — 656 с.
10. Марченко М. Н. Источники права: учеб. пособие / *М. Н. Марченко*. — М.: ТК Велби: Проспект, 2007. — 760 с.; Пархоменко Н. М. Джерела права: проблеми теорії та методології: монографія / *Н. М. Пархоменко*. — К.: Юрид. думка, 2008. — 336 с.; Родионова О. М. Источники гражданского права России: история и современность: монографія / *О. М. Родионова*. — М.: Юрлитинформ, 2009. — 184 с.; Се-

- мякин М. Н. Источники российского гражданского права: проблемы теории и практики : монография / М. Н. Семякин. — М. : Юрлитинформ, 2010. — 352 с.
11. Придворова М. Н. Судебная практика в правовой системе Российской Федерации : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / М. Н. Придворова. — Тамбов, 2003. — 201 с. ; Соловьев В. Ю. Судебная практика в российской правовой системе : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / В. Ю. Соловьев. — М., 2003. — 188 с. ; Коростелкина О. Н. Судебная практика и судебный прецедент в системе источников российского права : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / О. Н. Коростелкина. — М., 2005. — 192 с. ; Османов О. А. Принципы и судебные прецеденты как источники российского гражданского права и их конституционная основа : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / О. А. Османов. — Ростов н/Д, 2005 — 197 с. ; Евстигнеева Г. Б. Судебные решения как источник права : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Г. Б. Евстигнеева. — М., 2007. — 144 с.
12. Дрішлюк А. І. Про визнання судового рішення джерелом права: постановка проблеми / А. І. Дрішлюк // Матеріали міжнародної науково-практичної конференції молодих вчених [«Молодь у юридичній науці»]. («П'яті осінні юридичні читання» Хмельницький) / Хмельниц. регіон. ун-т упр. та права. — Х., 2006. — С. 87–90 ; Дрішлюк А. І. Щодо співвідношення поняття судового прецеденту та судової практики / А. І. Дрішлюк // Матеріали міжнародної науково-практичної Інтернет-конференції [«Забезпечення реалізації прав людини»]. — Тернопіль, 2007. — С. 31–34 ; Дрішлюк А. І. Джерела цивільного права України: щодо актуальності наукового дослідження / А. І. Дрішлюк // Матеріали міжнародної науково-практичної конференції [«Роль та місце ОВС у розбудові демократичної правової держави»]. (Одеса, 10 квіт. 2009 р.) / Одес. ун-т внутр. справ. — О., 2009 ; Дрішлюк А. І. Форми і тенденції розвитку системи джерел цивільного права України / А. І. Дрішлюк // Матеріали II науково-практичної конференції [«Методологія приватного права: сучасний стан та перспективи розвитку»] / Ін-т приватного права та підприємництва Акад. правових наук України. — К., 2009. — С. 81–86 ; Дрішлюк А. І. Щодо необхідності розмежування судового прецеденту та судової практики: термінологічний аспект / А. І. Дрішлюк // Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої пам'яті Ю. С. Червоного [«Актуальні проблеми цивільного права та процесу»]. (Одеса, 12 лют. 2010 р.) / Одес. нац. юрид. акад. — О., 2010. — С. 24–27 ; Дрішлюк А. І. Роль судової практики в удосконаленні цивільного законодавства України / А. І. Дрішлюк // Право XXI століття: становлення та перспективи розвитку : зб. наук. пр. — Миколаїв, 2006 ; Дрішлюк А. І. Формування єдиної судової практики: проблеми та перспективи / А. І. Дрішлюк // Правове життя сучасної України: тези доп. — О. : Фенікс, 2007. — С. 240–241 ; Дрішлюк А. И. Судебная практика: фактор усовершенствования законодательства или концентрат ошибок и заблуждений? / А. И. Дришлюк // Вестник Одесской адвокатуры. — 2011. — № 1. — С. 74–77.
13. Дрішлюк А. І. Судовий прецедент в цивільному процесі України / А. І. Дрішлюк // Актуальні проблеми цивільного права та процесу : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. пам'яті Ю. С. Червоного. Одеса, 16 груд. 2011 р. — О., 2011. — С. 143–146.
14. Овчаренко И. Н. Закон в системе источников (форм) права и их классификация : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / И. Н. Овчаренко. — Х., 2004. — 221 с.
15. Малишев Б. В. Судовий прецедент у правовій системі Англії: [монографія] / Б. В. Малишев. — К., 2008. — 188 с.
16. Шевчук С. Порівняльне прецедентне право з прав людини / С. В. Шевчук. — К. : Реферат, 2002. — 627 с. ; Шевчук С. Судова правотворчість. Світовий досвід і перспективи в Україні / С. Шевчук. — К. : Реферат, 2007. — 831 с.
17. Лічман Л. Г. Щодо нової ролі судової практики Верховного Суду України при розгляді цивільних справ / Л. Г. Лічман // Римське право і сучасність : матеріали Міжнар. наук. конф. 28 трав. 2011 р. — О. : Фенікс, 2011. — Ч. 1. — С. 156–159.

А н о т а ц і я

Дришлюк А. І. Вплив судової практики Верховного Суду України на систему джерел цивільного та цивільно-процесуального права України. — Стаття.

Наукова стаття присвячена визначенню значення рішень Верховного Суду України, прийнятих за результатами розгляду заяв про перегляд судових рішень з мотивів неоднакового застосування судом (судами) касаційної інстанції одних і тих самих норм матеріального права в аналогічних правовідносинах, порядку і її вплив на систему джерел цивільного і цивільно-процесуального права, після законодавчого закріплення обов'язковості рішень Верховного Суду України для всіх суб'єктів владних повноважень (суб'єктів правозастосовчої діяльності).

На підставі проведеного дослідження сформульована авторська позиція щодо системи джерел цивільного права, судової практики, а також впливу останньої на трансформацію системи джерел цивільного та процесуального права України на сучасному етапі її розвитку.

Ключові слова: рішення Верховного Суду України, джерела цивільного права України, джерела цивільно-процесуального права України.

А н н о т а ц и я

Дришлюк А. И. Влияние судебной практики Верховного Суда Украины на систему источников гражданского и гражданско-процессуального права Украины. — Статья.

Научная статья посвящена определению значения решений Верховного Суда Украины, принятых по результатам рассмотрения заявлений о пересмотре судебных решений по мотивам неодинакового применения судом (судами) кассационной инстанции одних и тех же норм материального права в аналогичных правоотношениях, порядке и ее влияние на систему источников гражданского и гражданско-процессуального права, после законодательного закрепления обязательности решений Верховного Суда Украины для всех субъектов властных полномочий (субъектов правоприменительной деятельности).

На основании проведенного исследования сформулирована авторская позиция в отношении системы источников гражданского права, судебной практики, а также влияния последней на трансформацию системы источников гражданского и процессуального права Украины на современном этапе ее развития.

Ключевые слова: решения Верховного Суда Украины, источники гражданского права Украины, источники гражданско-процессуального права Украины.

S u m m a r y

Drishlyuk A. I. Influence of judicial practice of the Supreme court of Ukraine on the system of sources of civil and civil judicial law of Ukraine. — Article.

The scientific article is sanctified to determination of value of decisions of the Supreme court of Ukraine, statements accepted on results consideration about the revision of court decisions on reasons of different application by the court (by courts) of appeal instance of one the same norms of material right in analogical legal relationships, order and her influence on the system of sources civil and civil judicial law of Ukraine, after legislative fixing of obligatoryness of decisions of the Supreme court of Ukraine for all the subjects of imperious plenary powers (subjects of law using activity).

On the basis of the conducted research author position is formulated in regard to the system of sources civil law, judicial practice, and also the influence of the last on transformation the system of sources civil and civil judicial law of Ukraine on the modern stage of its development.

Keywords: decisions of the Supreme court of Ukraine, sources of civil law of Ukraine, sources of civil judicial law of Ukraine.